

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.09.2021 ✓Accepted/Kabul:14.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.996866

Araştırma Makalesi/ Research Article

Can, Ş. ve Duman, L. (2022). "Fransız Manda Dönemini 'İçeriden' Hatırlamak: Hatay'da Bir Sözlü Tarih Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 505-517.

FRANSIZ MANDA DÖNEMİNİ 'İÇERİDEN' HATIRLAMAK: HATAY'DA BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Şule CAN*, Levent DUMAN**

Öz

Fransız manda döneminin hatırlanma biçimleri Suriye gibi daha uzun süre manda altında kalmış bölgelerde detaylı incelenmiş olsa da Hatay'da daha az çalışılmış konulardan biridir. Bu çalışma tarihsel-antropolojik yöntemleri kullanarak, Fransız mandası altındaki İskenderun Sancağı'nda sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı ve de eğitimi irdelemektedir. Manda dönemini hatırlayan veya ailesinden birinci elden dinlemiş kişilerle görüşmeler aracılığıyla bu dönemin toplumsal bellekte yer alma biçimlerine odaklanmaktadır. Bu araştırma, Fransızların bölgede yaşayan toplulukların kendi dillerinde eğitim alma imkânlarını sağlamak, kendi kültürlerine göre yaşam pratiklerini sürdürmelerine imkân vermek, alışla gelen ekonomik ilişkilerin yapısına müdahale etmemek suretiyle bölgenin parçalı yapısının sürdürülmesine destek olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak Fransız yönetimi toplumsal, kültürel açıdan parçalı yapının sürdürülmesini destekleyip teşvik ederken, yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere, bir yandan da Antakya yöresinde Fransız dil ve kültürünün yaygınlaştırılması yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu çalışma Fransız yönetiminin politikalarının bellekteki yerini ve önemini diplomatik tarih yaklaşımı ile değil 'içeriden' tarih yaklaşımı ile incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İskenderun Sancağı, Antakya, Sözlü Tarih, Fransız Mandası.*

INSIDERS' REMEMBERING OF FRENCH MANDATE PERIOD: A STUDY OF ORAL HISTORY IN HATAY

Abstract

The impact of the French-mandate period on Hatay has been less studied although it has been studied extensively particularly on Syria. This research examines social, cultural and economic life and education in the Sanjak of Alexandretta under the French mandate by using historical-anthropological methods. It focuses on the ways in which the mandate period is remembered in terms of collective social memory through interviews with people who remember that period or with people who acquired information from their family members. This research argues that the French sustained the fractured structure of the region by providing local groups the right of education in their mother tongue, allowing them to practice their cultures and not intervening in the already existing economic relations. However, the French mandate regime worked to spread French culture and language in the region of Antakya, as our interviews also show, although they exacerbated social and cultural fragmentation. This study examines the place and importance of the French administration's policies in memory not with a diplomatic history approach, but with an 'insider' historical approach.

Keywords: *The Sanjak of Alexandretta, Antakya, Oral History, The French Mandate.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kent Çalışmaları Anabilim Dalı, ADANA, e-posta: scan@atu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2475-1269>)

** Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ADANA e-posta: lduman@atu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3975-6668>)

GİRİŞ

İskenderun Sancağı'nın Fransız mandası dönemindeki durumu ve Türkiye'ye katılması sosyal bilimler literatüründe daha az çalışılmış konulardan biridir. Özellikle yerelde incelemeler yapan tarihsel ve etnografik çalışmaların azlığı, şu anda Hatay'da yaşayan toplulukların 1918-1939 dönemini nasıl hatırladığını ve o döneme dair deneyimleri 'içeriden' seslerle dile getirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda yerelde yaşayan toplulukların devlet ile ve birbirleriyle olan ilişkilerini, Fransız mandası yıllarındaki yaşam biçimlerini anlamak, bu dönem tarihini hatırlayan son nesilden aktarmak toplumsal bellek açısından oldukça değerlidir. Bu çalışma hem Fransız mandası altındaki İskenderun Sancağı'na dair 'içeriden' bir bakış açısı geliştirmeyi hem de bu dönemde sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı hatırlama biçimlerini incelemektedir.

Fransız mandası döneminde Suriye ve Lübnan (1918-1946), azınlıkların inşası ve ulus-devlet inşası gibi bazı özellikleriyle ön plana çıkmış ve bu konular akademik çalışmalarda sıklıkla işlenmiştir (Neep, 2012; White, 2011). Fransız manda yönetimi 1920-1939 arası idari anlamda kontrolü altına aldığı bölgeyi bölmüş ve farklı mezhepsel kimliklere dayalı olarak küçük 'devletçikler' oluşturarak Suriye'yi ve Lübnan'ı yönetmiştir (White, 2011:11). Bu durum Suriye-Lübnan topraklarında yaşayanlar için alışlagelmiş dinamikleri değiştiren ve manda yönetiminin daha etkin ve aktif olmasını sağlayacak bir unsur olmuştur. Bunun etkileri o dönem oluşturulan 'Alevi devletçliği' içinde kalan İskenderun Sancağı'nı da etkilemiş ve bölgede yaşayan topluluklar Fransız mandasının yönetiminin propagandasına ve farklı egemen güçlerin karşılaşmalarına büyük ölçüde maruz kalmışlardır.

Fransız manda yönetiminden öncesinde, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Antakya karmaşık bir döneme ve zor koşullara şahitlik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerilemeyi durdurmak amacıyla gerçekleştirilen Tanzimat Reformlarının bir parçası olarak özel mülkiyetin temellerini oluşturan Toprak Kanunu çıkarılmıştır. Antakya yöresinde toprak mülkiyetinin halk arasında daha sonraki süreçte ağa olarak adlandırılan belirli kişilerin elinde toplanması önemli ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Toprak mülkiyetinin ağalarda olması, bu topraklarda çalışan insanların toplumsal eşitsizlik nedeniyle mağduriyet yaşamaları, arka arkaya çıkan savaşlar neticesinde ortaya çıkan siyasi belirsizlik, çeteleşme ve silahlı grupların varlığı, 20. Yüzyıl başlarında bölgede öne çıkan sosyal ve siyasi problemler olmuştur. Çeşitli Arap, Türk ve gayri-Müslim ailelerce 'çete' dönemi olarak bilinen manda öncesi dönem aynı zamanda ulusal bilincin yükselmeye başladığı ve Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönemdir. Bu dönem Fransız mandası öncesinde denk gelmekle beraber hem etnik ve dinsel toplulukların çatışmalarının arttığı hem de yerelde iktidar mücadelesinin oldukça görünür olduğu bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu çalışma kapsamında yaptığımız görüşmelerde Fransız mandası dönemi (1919-1938) genelde çatışmaların daha az yaşanması ve etnik/dini toplulukların daha az baskı altında olması nedeniyle yerel grupların daha rahat olarak tanımladıkları yılları içermektedir. Hiç şüphesiz Fransız yönetiminin izlediği kolonyal (sömürge odaklı) politikalar ve böl-yönet sistemi günümüze kadar etkilerini devam ettirse de 1919-1938 dönemi özellikle Ermeni ve Rum toplulukları ve de Arap Aleviler için şiddetin düşüşe geçtiği dönemdir. Antakya'nın Fransız mandası altında bulunduğu dönemin vurgulanması gereken bir diğer özelliği, söz konusu dönemin Türkiye'nin uluslaştırma politikalarını hızlandırdığı bir dönem olmasıdır. Türkiye'deki bu gelişmeler ve Suriye'de giderek etkinliğini artıran Arap ulusçuluğunun etkisiyle Antakya yöresi farklı 'ulusçulukların' mücadele alanı haline geldiği bir bölge olmuştur (Altuğ, 2002).

Bu çalışma tarihsel-etnografik yöntemler kullanarak Fransız manda yönetimi altında Antakya'nın merkezinde yer aldığı İskenderun Sancağı'nda çeşitli sosyal ve kültürel dinamikleri anlamaya çalışırken aynı zamanda eğitim gibi alanlarda yaşanan değişimi irdelemektedir. Araştırma sözlü tarih bağlamında git gide hatırlanması güç hale gelen bir dönemin tanıklığını yapmış kesimlerle gündelik hayat, ekonomik hayat ve kimlik ilişkileri gibi konuları kaydetmek amacını taşımaktadır. Son olarak eğitim ve kültür politikalarıyla Fransız manda yönetiminin hem yerli halk hem de kent üzerinde bıraktığı etkiler tartışılmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Toplumsal bellek kavramını ilk olarak Fransız sosyolog Maurice Halbwachs ortaya atmıştır. Halbwachs, temelde, belleğin sosyal koşullara bağlılığını vurgulamış ve bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan çerçeveyi ortaya koymuştur. Halbwachs bireysel olanın yalnızca algılar olduğunu iddia eder ve bu nedenle, Halbwachs'a göre bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür. Bu alışveriş duraklarsa veya alışveriş

içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutmaya ortaya çıkar. Birey açısından bellek, kişinin çeşitli grup belleklerine katılımı sonucu oluşan çok katmanlı bir yığılımdır. “Grup açısından ise bu bir dağılım sorunudur, içinde yani üyeleri arasında dağıttığı bir bilgidir. Hatıralar gerek birey için gerekse grup çerçevesinde birbirini destekleyen ve belirleyen unsurlardan oluşan bağımsız sistemlerdir” (Can, 2011:29-30). Halbwachs, bu nedenle, belleğin yalnızca bireysel olmadığını altını çizerek belleğin toplumsal boyutlarına yani kolektif çerçevesine dikkat çeker. Toplumsal bellek, toplumsal kimlik ile doğrudan bağlantılıdır ve toplumsal kimlik ortak bir dile veya simge sistemi kadar “ortak tarih ve bilgi”ye dayanır (Assmann 2001:139). Assmann’a göre, hatırlama somut bir eylemdir ve bir olgunun, bir grubun belleğinde yer etmesi için o olgunun belirli bir yerde, zamanda veya olay biçiminde yaşanması gereklidir. (Assmann, 2001:42).

Birey ve toplum arasındaki ilişkide bellek ve kültür arasında çift yönlü kurucu bir ilişki vardır (Şendeniz, 2020:58). Kültürün kapsayıcılığı ve inşası bellek ile iç içedir çünkü tarih gelenek ve bellek ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla toplumsal hatırlama biçimleri hem tarihsel dönemleri ‘taban’dan yani yerelden anlamayı hem de ekonomi, gündelik hayat gibi kültür unsurlarını bellek üzerinden okumayı sağlar. Bu bağlamda toplumsal bellek bir grubun ‘içeriden’ tarihi anlama ve hatırlama biçimlerine dayanır. Bu çalışmada Fransız manda döneminin kent, sosyal ve ekonomik hayat, eğitim ve etnik grupların ilişkiselliğini ön plana çıkararak Hatay’da kalan izlerini sürmek temel hedeftir. Hatırlama biçimlerini ‘hafıza’ temelinde incelemek birey ve toplum bilinç düzeyleri hakkında fikir verirken resmi kayıtlarda rastlanmayan bazı ‘halk’ öykülerini, aşağıda da görüleceği gibi, içine alır.

Bu çalışmada tarihsel-etnografik yöntemler kullanılarak 2016-2017 yılları arasında aralıklı şekilde süren etnografik görüşmeler dahilinde, günümüz ‘Hatay’ ilinin değişik ilçelerinde farklı etnik ve dinsel topluluklara mensup kişilerle yirmiden fazla görüşme gerçekleştirilmiştir.¹ Bu çalışma kapsamında özellikle dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur araştırmaya dahil olan katılımcıların profilidir. Fransız mandası altında İskenderun Sancağı’nı tüm yönleriyle hatırlayan kesim yaşı itibarıyla git gide azalmış ve o dönemi birinci elden yaşamış grupların ailelerine aktardıkları belleğin kaydı elzem bir hal almıştır. Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen bireylerin yaş aralığı 70-110 arasındadır. Şu ana kadar yazılmış olan ve resmi tarih olarak ortaya konulan olay ve gelişmelerin bölgede, özellikle de Türk olmayan toplulukların gözünden ortaya konulabilmesi için çalışma kapsamında bu kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, çalışma kapsamında etnik açıdan Türk olan bireylerle de görüşmeler yapılmış ve onların perspektifleri de çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen Türk olmayan topluluklara mensup kişilerin etnik ve dinsel aidiyetleri açısından dengeli bir durum oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak, hâlihazırda Hatay’da yaşayan ve Türk olmayan topluluklar arasında sayısal olarak en büyük topluluğu Arap Aleviler oluşturması nedeniyle, Arap Alevi görüşmeci sayısı sayısal olarak diğer topluluklardan daha yüksek olmuştur.² Bu çalışma başta Defne, Antakya, Altınözü, Samandağ ilçe merkezleri ve daha önce köy statüsünde olup şu an mahalle statüsüne dönüştürülen yerleşim alanlarında gerçekleştirilen etnografik görüşmeler ve ilgili kaynaklara başvurularak hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan etnografik stratejiler şöyledir: yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşmeler, katılımcı-gözlem, ikincil kaynaklar. Görüşmeler, katılımcıların izin verdiği durumlarda kaydedilmiş ve sonrasında çeşitli deşifreyasyon teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDEN FRANSIZ MANDA REJİMİNE ANTAKYA YÖRESİ

Osmanlı Devleti’nin Antakya yöresinde benimsediği idare şekline bakıldığında diğer uç bölgelerle paralel bir anlayışın benimsendiği görülmektedir. Bölgede önde gelen kişi ve ailelerin Osmanlı merkez yönetimi ile iyi ilişkilerini devam ettirdikleri sürece merkezin asgari düzeyde müdahale etmesi şeklinde sürdürülen bu sistem (Kasaba, 2006:203) Antakya’daki siyasal, ekonomik ve kültürel yapının esasının oluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti’nin başlattığı yeniliklerden Antakya yöresi de etkilenmiştir. Bu süreçte özellikle 1858’de çıkarılan Toprak Kanunu, Antakya yöresinde söz konusu kanunla ortaya konulan amaçların tam tersi sonuçlar ortaya çıkarmış, toprak mülkiyetinin belirli kişi ve ailelerin elinde toplanmasına yol açmıştır (Khoury, 1983; Cleveland, 2008; Duman, 2016).

¹ Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler Binghamton Üniversitesi (SUNY), 3600-15 Protokol numarası ile 2016 yılında alınan *Human Subject Research Approval* (İnsana Dair Araştırma Onayı) izniyle gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması bu izin kapsamında yapılmıştır.

² Görüşmecilerin bilgilerini gizli tutmak amacıyla isimler saklı tutulmuş ve her görüşmeci birer kod kullanılarak ifade edilmiştir. Görüşmeci seçiminde yaş, cinsiyet, etnik ve dinsel mensubiyet gibi unsurlar dikkate alınmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında Antakya yöresinin etnik ve dini yapısına bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin en kozmopolit bölgelerinden biri konumundaydı. Bu yapısına rağmen, Toprak Kanunu neticesinde büyük toprakların mülkiyetini eline geçiren kişi ve ailelerin neredeyse tamamı Sünni Müslümanlardan oluşmaktaydı (Aswad, 1974:11). Osmanlı Devletinin benimsediği din anlayışı dikkate alındığında toprak mülkiyetinin Sünni Müslümanların elinde toplanması hiç de şaşırtıcı görünmemektedir. Hem merkezi yönetim hem de yerel bürokratlar ile oldukça iyi ilişkilere sahip bu aileler ekonomik açıdan önemli kaynaklara sahip olma konumlarını 2. Abdülhamit döneminde sürdürmeyi başarmışlardır (Türkmen, 1939).

Antakya şehir merkezi ve yakın çevresi önde gelen Sünni Müslüman ailelerin kontrolü altındayken yörenin farklı kesimlerinde değişik sosyal-ekonomik yapılar da görülmekteydi. Bunlardan en önemlisi, Osmanlı Devleti tarafından defalarca tekrarlanan denemeler neticesinde en nihayetinde konar-göçer yaşamını terk etmeye zorlanan ve binlerce mensubu olan Reyhanlı Aşireti'nin zorunlu iskana tabi tutulduğu Amik Ovası olmuştur. Aşiretin yerleştirildiği bölge daha sonra Reyhaniye (günümüzde Reyhanlı olarak biliniyor) olarak adlandırılmıştır (Çirkin, 2011; Canbolat, 2006). Osmanlı'nın son döneminde ve Fransız Manda rejimi döneminde Reyhanlı aşireti öne çıkan aktörlerden biri konumuna gelmiştir.

Antakya yöresinde tarihsel olarak en kalabalık gruplardan birisini Arap Aleviler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin genel yaklaşımı çerçevesinde sürekli bir dışlama ve ikinci sınıf muamelesine maruz kalan Arap Aleviler, Antakya yöresinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açılardan en dezavantajlı gruplardan biri konumundaydı (Et-Tavil, 2010; Talhamy, 2008). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Arap Aleviler bölgede yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri nedeniyle merkezi yönetimin dikkatini çekmiştir. Arap Alevilerin Hristiyanlığa geçmesinin önlemek amacıyla 2. Abdülhamit döneminde bu topluluğun yaşadığı yerlere okul ve camilerin inşa edilmesi yoluna gidilmiştir (Tozlu, 2010; Edgar, 1998). Merkezi hükümetin bu tutum değişikliğine karşın Arap Aleviler yerel düzeyde dışlanmışlık durumları devam ederken, ekonomik ve kültürel açılardan ikinci sınıf vatandaş olma durumları süreklilik göstermiştir (Duman, 2016).

Sünni Türk, Alevi Arap dışında Antakya yöresinin tarihsel olarak önemli topluluklardan birini Ermeniler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu topluluğa yönelik başlatılan faaliyetlerden Antakya yöresinde yaşayan Ermeniler oldukça etkilenmiş olsa da (Korucu, 2021) Fransız manda rejimi altındaki İskenderun Sancağı'nda önemli sayıda Ermeni yaşamlarını sürdürmekteydi (Sanjian, 1965). Ermeniler dışında Antakya yöresinin sayısal en önemli topluluklardan birini Hristiyan Araplar oluşturmaktaydı (Can ve Arslan, 2018). Sahip oldukları kültürel ve ekonomik sermaye açısından Antakya'nın Ermenileri ve Hristiyan Arapları nüfus içerisindeki oranlarından çok daha etkili konumdaydılar.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Fransa'nın kontrolü altına verilen bölgeler içerisinde Antakya yöresi de yer almıştır. Milletler Cemiyeti kararları doğrultusunda Fransız mandası altında bırakılan bölgede manda rejiminin ne kadar süreceği belirtilmemiştir (Gönlübol, 1996). Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Suriye'nin bağımsızlığı için faaliyetlerini yoğunlaştıran Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın (Rogan, 2009) bu girişimlerinden Antakya da etkilenmiştir. Faysal taraftarları Antakya'da kısa süreli bir hükümet kurmuştur (Türkmen, 1939; Konuralp, 1970). En nihayetinde Faysal kuvvetlerini yenilgiye uğratan Fransa, Suriye'de hakim konuma gelmiştir (Khoury, 1987; Pipes, 1990).

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada işgal edilmemiş durumda olan Antakya yöresinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Neticede, Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı'nın Fransız yönetimi altında kaldığı bir düzenleme konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu anlaşmanın imzalanmasına kadar geçen süreçte Antakya yöresinde hem Fransızlarla karşı, hem de bölgede yaşayan toplulukların kendi aralarında önemli çatışmalar yaşanmıştır (Duman, 2016).

4. MANDA DÖNEMİNDE İSKENDERUN SANCAĞI'NDA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Fransa'nın günümüz Suriye ve Lübnan topraklarında manda yönetimini kurması Sykes-Picot anlaşmasıyla (1916), bölge topraklarının kolonyal güçlere gizlice paylaşılması ile başlamıştır. Ancak Fransızların Suriye toprakları üzerinde talepleri, bu anlaşmadan önce, "19. yüzyılda çok sayıda hastane, ruhban okulu ve yetimhane

vasıtasıyla dinsel ve siyasal alanlarda nüfuzu ile başlamıştır” (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:3). Bu dönemde Fransa’da kilise önemini kaybetmekle birlikte devlet misyonerlik kurumlarını Orta ve Uzak Asya’da kolonyal amaçlarla teşvik etmekteydi. Bu nedenle bu misyoner kurumların, bölgede idari ve siyasal dönüşümün belirleyicisi olduğunu söylemek yanlış olmaz (Shorrock, 1970:133). Kültürel bağlamda, Fransız yönetimin yaklaşımları ve manda topraklarında farklı etnik ve mezhepsel toplulukların varlığı çokkültürlü bir tablo ortaya çıkarmıştır. Kilikya denen bölge Fransızlar için oldukça büyük önem taşımaktaydı ve Fransız mandası altında pek çok farklı etnik ve dinsel topluluk yaşamaktaydı. Örneğin Türkmen veya Arap Sünni grupların yanı sıra Dürziler, Arap Aleviler ve Arap (Rum) Hıristiyanlar, Ermeniler gibi pek çok topluluk günümüz Lübnan ve Suriye topraklarında yerleşikti. Fransız yönetim biçimi olarak bilinen ‘böl-yönet’ yaklaşımıyla Fransa Suriye’yi beş küçük devletçik halinde bölerek etnik bağlamda ayrılıkçı politikalar gütmüştür (Alkan, 2014:32).

Antakya yöresine bakıldığında bu dönemde farklı etnik ve dinsel toplulukların siyasal olarak tutarlı ve etkili bir güçleri olduğunu söylemek oldukça güçtür. Sosyal ve kültürel hayat bağımsızlık mücadeleleri ve ayaklanmalar altında devam ederken toplulukların sıklıkla yer değiştirdiğini ve daha çok hareket halinde olduklarını söylemek mümkündür. Antakya yöresinin tarihsel olarak nüfus hareketliliğinin son derece yüksek olduğu bir bölge olması bölgenin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde de önemli etkiler ortaya çıkarmıştır. Bölgenin önemli geçiş yolları üzerinde bulunması ve elverişli iklim koşullarına sahip olmasının da etkisiyle tarihsel süreçte farklı toplulukların göç ederek bölgeye yerleşik hale geldiği görülmüştür. Fransız mandasının sona ermesiyle de bu hareketlilik sınırın Suriye-Lübnan tarafına doğru olmuştur.

Çalışmada yapılan görüşmeler bölgenin göç hareketliliği açısından önemli unsurlarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal hayatı belirleyen en önemli unsur mülkiyet hakkı üzerinden gelişen ‘yerleşik’ hayata geçiştir. Bu durumda görüşme yapılan kişiler şunları aktarmıştır:

“Hep buradaydık biz, benim ailem de öyle. Dedelerim Lazkiye’nin *Seski* beldesinden göçmüşler. Yayladağı’nda Jebal Nusayr dağlarından yerleştik.” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu)

İ.A.’nın görüşmenin devamında ifade ettikleri Fransız dönemi Antakya’ında sosyo-ekonomik şartların içeriğine dair fikir vermektedir. Öte yandan diğer bir görüşmecimiz Fransızların son dönemlerinde yaşanan göçlere dikkat çekmiş, hem Ermeni toplulukların hem de bazı önde gelen ve bilinen Türk ailelerin de göçünü aktarmıştır:

“Ermenilerden o zamanlar Fransızlar ile birlikte yaya olarak göçenler oldu. Bizim buralardan göçüp gittiler. Çuvallar, kumaşlar dikerlerdi daha önce Ermeniler ve zanaatkar insanlardı. Ticari alış verişimiz vardı onlarla çoğu şeyi onlardan alırdık. Bayramlarda sadece Antakya’ya inerdik bir zulüm görmedik hiç. Hattat ve heykelcilik Fransız askerlerinin tavsiyeleriyle başladı denilir. Babam seferberlik zamanında İskenderun da yaptı orda ki birçok aileyle görüştüler daha sonra sürekli gidip görüştüler. *Bet Tavil* (Tavil ailesi) buradan Suriye’ye göç ettiler. Bunlar Türk kökenli ağalardır çok zenginler. *Bet Reşit* ve Mısrur ve Kamil Ağa aslen *min Kser* (Altınözü) kökenlidir. Yeşilpınar’da su başında bir çınar ağacı var orada otururladı. Bu ağaç *maşinka* yani idamlık olarak kullanırdı. Reşit Ağanın oğlu bu bölgenin ilk doktoru oldu. *Bet il Kavlek* Harbiye kaynak suyu ve çınarların orda otururlardı Essef Ağa denilirdi buna. Essef Ağalar da gitti buralardan bir süre sonra” (S.N., Kadın, Arap Alevi, 1920 civarı doğumlu).

Fransız dönemine dair altyapı ve yaşam şartlarının iyileşmesinden bahseden görüşmeciler Fransız manda yönetimi öncesi istikrarsız bir durumun olduğunu ve şiddet olaylarının daha sık yaşandığını belirtmişlerdir. Anlatılarda ön plana çıkan unsurlardan önemli bir tanesi Fransızların mülkiyet hakkı tanınması ve yiyecek sağlanması olmuştur. Bu durum her ne kadar sömürge düzeni devam etse de yerel halkı ‘rahatlatan’ unsurlar olarak bellekte yer almaktadır. Görüşmecilerden İ.A. toprakların nasıl el değiştirdiğinden bahsederken aynı zamanda farklı etno-dinsel gruplar arasında husumetin varlığının altını çizmiştir. Ancak Fransız mandası sonrası Arapların konumunu vurgulayarak yaşanan değişimi anlatmıştır. Etno-dinsel ilişkiler ve Fransızlar ile ilgili İ.A şunları ifade etmektedir:

“Buralar, toprak ağalarından önce Hıristiyanlara (Messihiyin) aitti. Fransızlardan önce Alevilerden kimse çarşıya gitmezdi. Büyük bir düşmanlık vardı. Fransızlar Arapları daha çok tuttular. O zaman biz de rahatladık biraz” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu).

A.K ise Ermeniler ile olan ilişkileri anlatmış ve yine milliyetçiliğin baskın olduğu durumları vurgulamıştır.

“Hıristiyan Serinyol bölgesinde yoktur. Fakat en iyi dostlarımız onlardı. Ermeniler uzaktı bizden alışverişimizde pek yoktu. Duyduğumuz kadarıyla Ermeniler Antakya’dan Samandağ’a kadar arada olan dağlık bölgede yerleşik hayat yaşamış. Çıkan çatışmalar sebebiyle de dağlarda otlayarak yaşamaya çalışmışlar. Daha sonra Fransızlar bir gemi göndererek onları buradan kurtarmıştır. Kalanlarda Vakıflı köyünde yaşamaya devam ettiler. Her yerde olduğu gibi burada da milliyetçilik vardı. Antakya’da eğer kendi akrabalarında istediğin mal varken gidip başkasından almazdın tabii.” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu)

Yukarıdaki alıntıda dikkat çeken diğer bir unsur da Fransız idaresinin Arapları desteklediğine dair ifadelerdir. Demirel (2019:72)’in de altını çizdiği üzere Fransa’nın bölgede izlediği politikalarından biri de Arap milliyetçilerini destekleyerek sempati kazanmak ve böylece ayrılıkçı şiddet olaylarının önüne geçmek olmuştur. Bunun yerelde yansması Arap grupların manda idaresi altında nispeten daha ‘rahat’ etmesi olarak görülmektedir.

Araştırmamızda sorduğumuz sorulardan biri de ilgili etnik grubun farklı topluluklar ile iletişimi ve sosyal hayata katılımı ile ilgiliydi. Ticari ilişkiler ve sosyal ilişkiler sorunsuz olsa da ve de topluluklar birbiriyle herhangi bir çatışma yaşamasa da evlilik gibi çok daha yakın ilişkileri gerektirecek eylemlerde mesafeli kalmışlardır. Katılımcılarımız sosyal hayata dair topluluk ilişkilerinde bir ‘kapalılık’ yani birbiri ile ‘evlenme’ gibi ilişkilerin olmadığı bir yaşamın hakim olduğunu belirtmişlerdir:

“Dışarıdan gelenler burada olaylar çıkarırlardı. Yoksa burada yaşayan halk Ermenisiyle, Arabıyla, Hıristiyanıyla, Alevisi ve Sünnisiyle bir arada yaşadık. Ticaret yapardık Hıristiyanlar ile her zaman sorunsuz bir şekilde. Türk keresteciler buraya gelip ağaçlar keser yer içer giderlerdi. Hıristiyanlar ile aramız daha iyiydi biz Alevileri Türklerden daha çok severler. Ama kız alıp-verme olmazdı” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu).

Toplumsal anlamda Fransız manda yönetimi ile askerlerin bölgeye yerleşmesi, yerel toplulukların göç ettirilme kaygısını ortaya çıkarmış ve kendi güvenlikleri bakımından korkunun temel nedeni olmuştur. Fransızların hâkimiyeti elinde bulunduran sömürgeci konumunda olması keyfi uygulamaları beraberinde getirmiş ve çeteleri bastırmaya çalışan Fransız askerlerinin eylemleri nedeniyle toplumsal bellekte ‘çatışma’ dönemi ile özdeşleştirilmiş bir dönem olarak yer almıştır. O dönemi iyi hatırladığını belirten E.K., Fransız askerlerin gelişini şu şekilde özetlemektedir:

Fransızlar döneminde zorbalık [ağalara bağlı silahlı kişi ve gruplar] vardı. Fransızlar karışmadı kimseye, silah sattılar herkese. Babam söyler mesela, herkese tabanca ve mermi satmışlar. Birbirlerini öldürsünler yeter ki Fransızlara karşı savaşmasınlar diye. Çeteler de halka zorbalık yapıyorlardı hep. Burada Fransızlar ile çeteler savaşmadı. Cilliler ile Yayladağlılar vakti zamanında çatışmış ve Ermenilerde yardıma gitmiş. ‘Beyt-ıl şeyh’ in Ermenileri sevmesinin sebebi de ondandır. Şeyh Maruf Cilli’nin de yerini yakmışlardı o zamanlarda halende o türbe o durumda.” (P. Ç., Erkek, Ermeni, 1932 doğumlu)

Fransız döneminde kurulan idari yapının ve farklı etnik ve dinsel topluluklarının ayrıştırılmış olması çeşitli ayrımcılık eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Arap Alevilerin toplumsal belleğinde yerleşen bazı yaftalama ve ayrımcılık hikayeleri mevcuttur. Bunlardan bir örneği Serinyol mahallesinden bir katılımcımız şu şekilde aktarmıştır:

“Askerlik hayatımda tek bir tokat yedim ve beni döven komutan Boşnak üsteğmen bana Fransız tohumu dediği için benim çok zoruma gitti. Tamam, Fransızlardan olma çocuklar vardır mutlaka ama bunu herkese yorumlaması kabul edilemez. Bizim köyde de siyahi çocuklar doğdu. Fransız askerleri nasıl siyahi ise çocuklar da öyle.” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu)

Manda döneminin toplumsal bellekte en çok yer edinen unsurlarından biri Fransız askerlerinin bölgeden çekilmesi ve Türk askerlerinin bölgeye intikal edişidir. Fransızların etkisini aşağıda katılımcımızın anlattığı bayram kutlamaları ve şenliklerden anlamak daha çok mümkün olmaktadır. Çocuklar için kurulan parklar ve Fransızların organize ettikleri eğlencelerin Antakya merkezinde yer almış olması sosyal hayat bağlamında bellekte yer etmiş öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşmecimiz Fransızların yaptığı eylemleri şu şekilde aktarmıştır:

“Fransızları iyi hatırlarım ne zaman nasıl gelip nasıl gittiklerini. Biz denizden dönerken ilk defa Türk askerleriyle karşılaştık. Türk askerinin elbiseleri yırtık ve yamalıydı. ‘Duvvıyet’ denilen yerden Antakya’ya kadar yol vermediler bize. Türkiye buraya geldikten sonra benim dayımın oğlunu aldılar ben 20 yaşındaydım o zamanlar. 3 sene askerlik yaptılar. Türk askeri geldiğinde Fransızlar kışlada onlara yer açıp beraber kaldılar. 6 ay boyunca beraber yaşadılar, 1938’e denk gelir. Fransızlar sadece ‘derbiy’ denilen vergi topladılar. 12 mecediye altını alırlardı. Bu da sadece erkeklerden alınır. Fransızlar zamanında kutlanan bayrama Antakya’ya inerdik. Suriyeli askerlerin eşleri kadınlarda toplanırdı. Devlet bayramı olarak biliyorum ben şenlik gibi kutlanırdı. Salıncaklar kurulur sallanırdık. Çocuklar için üçlü salıncak, dönen salıncaklar da vardı. Asi kenarında kurdular bunları şimdiki Sümerler’den sonra Maksim civarına denk gelir. Fransız askerleri hiçbir zaman insanlara zarar vermedi hatta ağaçtaki meyvelere bile dokunmadılar. Fransız askerlerinin iki taburu şimdiki Kervan Restoranın yerinde konuşlanmışlardı. Borazan öter ve ‘Mikded’ adlı ziyaretin oraya iner talim yaparlardı. Bu topraklardan çıkarken Fransızlar karakol ve Zav güzergahını kullanıp gittiler. Fransız askerlerin arasında da ücretli askerler vardı buradaki gençlere de aynı şekilde teklif ettiler. 3 asker katılmıştı onlara buradan ikisi kalıp diğeri onlarla beraber gitti. Şeyh Hasan bin Şeyh İsmail ve Yusuf bin Sğayde. İbin Cıbreil. Giden askerden hiç haber alamadık” (S.N., Kadın, Arap Alevi, 1920 civarı doğumlu).

Fransız mandası döneminde sosyal ve kültürel hayat yoksulluğa rağmen manda dönemi öncesine göre farklılık göstermiş ve bazı yerel gruplar için çekici bir hal almışken bazı gruplar için kaygı yaratan bir dönem olmuştur. İdeolojik çatışmaların varlığı ve zaman zaman bölünmeyi arttıran politikalar güç ilişkilerini değiştirmiş ve yerelde topluluklar arası ilişkileri etkilemiştir. Ancak görüşmelerimizde ortaya çıkan genel anlamda manda yönetiminin toplumsal hafızada yer alma biçimi, Fransızların sosyal hayata pek fazla ‘karışmadığı’ yönünde olmuştur.

5. FRANSIY MANDASI DÖNEMİNDE EKONOMİK HAYAT

Manda döneminde Suriye Fransa için önemli bir pazar olurken aynı zamanda geniş bir üretim alanına sahip ipek ve pamuk ekonomik kaynakların başında gelmektedir. Fransa için Suriye stratejik bir konuma sahip olmuş ve Suriye’ye ciddi yatırımlar yapmıştır (Hourani, 2000). Fransız yönetimi uyguladığı iktisadi politikalarla kendi çıkarlarını büyütmüş ve özellikle Fransız ticaret erbabının adeta servet sahibi olmasının yolunu açarak Suriye’de uluslararası ticareti ağına oldukça genişletmiştir. Suriye’de yönetimde bulunduğu süre içerisinde Fransa kendisiyle işbirliğine giden büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden bir politika izlemiştir. Suriye’deki tahıl üretiminden Fransız tüccarların kar elde ederek daha çok faydalanmalarını sağlamıştır. Yerel topluluklar açısından Fransa’nın verdiği çeşitli krediler avantaj sağlamış görünse de bu durum daha çok büyük toprak sahiplerini daha da zenginleştirmiştir. Bu çerçevede bu dönemde İskenderun Sancağı’nın ekonomisinin de dokuma, hayvancılık ve sebze-meyve yetiştiriciliği üzerine kurulu olduğunu görmekteyiz. Görüşmelerde öne çıkan temel unsur Antakya’nın ağaları ve yanlarında çalışan ailelerdir. Günümüz Hatay toplumunda da sosyo-ekonomik statü ve tabakalaşmayı anlamayı da sağlayan ağa-maraba ilişkisi ekonomik düzenin başlıca temelini oluşturmaktadır. Hatay’ın o dönem ekonomisi kendi kendine yeten ve temelde zengin Antakya’nın zengin coğrafyasından faydalanan bir zeminde görülebilir (Demirel, 2019:80-82).

İpek ve tütün endüstrisi Fransız sermayesinin ilgisini çeken iki endüstri olarak ön plana çıkmaktadır ve Manda döneminde Suriye’de yaygın olan geleneksel esnaf tipi üretime ek olarak yer almıştır. Fakat manda döneminde Fransız sermayesi tekstil alanında Fransa’da tekstil endüstrisini desteklemek amacıyla pamuk üretimi ve çırçırılama alanında Suriye sermayesi ile işbirliğine gidilmiştir (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:5).

Bu araştırmada en sık karşımıza çıkan iki ekonomik geçim kaynağı ‘ortakçılık’ diye adlandırabileceğimiz ‘maraba’ olarak çalışma yani tarım işçiliği, çiftçilik ve hayvancılık olmuştur. Örneğin görüşmecimiz A.K, ağalık sisteminin nasıl işlediğini ve anne-babasının maraba olarak çalışmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“Fransızların zamanında anne ve baba ağanın yanında maraba – “mrobeğ” olarak çalışıp çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşırlardı. Şeyh Muhammed Arif ağanın 60 dönüm arazisi vardı, yanında çalıştık. Ağanın yanında mevsimlik ürünleri başta Türk komisyonculara satardık. Daha sonraları kendimiz kamyonla yükleyip Halep’e, baş vilayete kendimiz göndermeye başladık. Babam vefat ettiğinde ben 13 yaşında idim tüm işleri ben devraldım Halep’e ürünleri ben yükleyip götürüyordum. Türkler hakimiyet

kurmuş olabilirler fakat hak yenmezdi. Güzel Arapça bilirlerdi. Toprak reformu yapıldıktan sonra halk ve askerler ağaların topraklarından pay aldılar” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu).

Öte yandan Fransız mandası döneminde genel anlamda toplumsal eşitsizlik artmış olsa da görüşmecilerimizin pek çoğu İskenderun Sancağı’nda alım gücünün yüksek olduğunu ve ürünlerin daha ‘ucuz’ olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, D.A Suriye ile ailesinin bağıını anlatırken her şeyin “ağaların” elinde olmasına rağmen daha ulaşılabilir olduğunu belirtmektedir:

“Eskiden televizyon yoktu büyüklerimiz önümüzde şarkılar hikayeler söyler bizde ezberlerdik. Eskiden buradan çok kişi gittiler Suriye’ye. [...] Fransızlar zamanında buraya, Kantraya bölgesine askerler buraya gelip uzun süre yerleştiler. Senelerce yemek kutuları kaldı. Akrabalarımız var Suriye’de dedelerimizin akrabaları ama bayağı zaman geçti artık tanımıyoruz. Eskiden her şey ağaların elindeydi her şeyi alıp satabilirlerdi. Fransızlar zamanında hayat çok iyiydi her şey ucuzdu. Ama şimdi artık her şey karışık. Daha pahalı ve zor.” (D.A., Kadın, Arap Alevi, 1938 doğumlu).

Benzer şekilde başka birkaç görüşmecimiz Fransız döneminin getirdiği ‘rahatlığa’ vurgu yapmış, istihdamın ve ticaretin iyileştiğini belirtmişlerdir. Bir görüşmecimiz, Alevilerin manda döneminde çeşitli haklar elde etmelerine vurgu yaparak, Fransızların gelişiyle mülkiyet hakkının da doğduğunu belirtmiştir. Ekonomik koşulların Aleviler için biraz daha iyileşmesini de baskının azalması ve ticaretin yapılabilmesiyle paralel görmektedir:

“Annem ve babam daha fazla Fransızlar döneminde daha çok rahattık derdi. Bolluk bereket vardı o dönemlerde. Şuan ki 1. Noter yerine denk gelir. Su değirmeni yani neğura denilen dolaplar vardı Asi’nin yatağı sonradan değiştirilip burasına dolgu yapıldı. Su ihtiyacımızı buradan karşıladık. Maksim parkın önünde de bir tane vardı. Asi suyu temizdi evlerin önünde su deposu yapar böylece su stoğu yapardık.” (S. M., Erkek, Arap Alevi, 1931 doğumlu).

“Fransızlar burada ilk yolları yapmış ve yol yapım makineler olmadığı için kazma kürekle yapıldı. Fransızlar buradaki halkı teşvik etti çalıştırdı. Zülüm yoktu istihdam vardı. Fransızlardan şikayet yok iyi ve ferah bir yaşam vardı.” (R.D., Erkek, Arap Sünni, 1929 doğumlu).

“Fransızlar 1918’den 1938’e kadar buralarda kaldı. Fransızlar zamanında 11-12 yaşında idim. Çok rahattık o dönem. Aleviler toprak almaya başladı. Baskı yoktu. Rahat rahat alışveriş yapardık, ticaret yapardık” (B. B., Erkek, Hıristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu).

Yerel toplulukların manda döneminde geçim kaynaklarına dair sorulan sorulara verilen diğer bir yanıt ise el dokuması ve tekstil işleriydi. Bu dönemde tahıl ticareti azalırken pamuk ve ürünlerinin ticareti özellikle 1939 yılına kadar artış göstermiştir (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:9). B.A. ile yapılan görüşme de dokumanın ve maraba (ortakçı) olarak belli bir arazide anlaşmalı işçiliğin temel geçim kaynakları olduğunu doğrulamaktadır:

“Dokuma ile geçinirlerdi. O zamanlarda el ile dokuma tezgahları vardı. Ham dedikleri kumaş ve cibinlik yapıldı. Ayrıca şilli şeklinde gelen iplikleri de kendileri düzeltirlerdi. Halk genelde *mrobeğ* denilen mevsimlik işçi ya da anlaşmalı işçi demektir. Belli bir araziye o ailenin bakımına mükellefiyette olarak verir. Aile hem o arazideki evde oturup hem de bahçe işlerine bakardı. Belli bir süre kaldıktan sonra o aile baktıkları arazinin 4’te bir mülkiyetine hak kazanırdı. Fakat mevsimlik kazanç üzerinden pay alırlardı. Araziler aslında çok ucuzdu yani dönümü bugünkü 50-100 lira civarında ama halk aç ve kimsede para yoktu zaten sömürü altındaydılar.” (B.A., Kadın, Arap Alevi, 1939 doğumlu).

Son olarak Fransız yönetim altında yaşayan topluluklar için küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık bölgenin yaygın geçim kaynaklarından biri olmuştur. Araştırmada öne çıkan genel kanının aksine bazı görüşmelerde Fransız yönetiminin olumsuz bir takım uygulamaları olduğu dile getirilmiştir. Örneğin, bir katılımcımız ailesiyle geçim kaynaklarını anlatırken aynı zamanda Fransız askerlerinin keyfi şekilde (özellikle kadınlara) şiddet uygulayabildiğinin de altını çizmiştir:

“Fransız askerleri hep atla gezerlermiş buralarda ... Halep’e bağlıymış mahkemeler, oraya kadar giderlermiş. Eski Antakya, Serinyol yolu, Harbiye yolu, Yayladağı yolu Fransızlar zamanında açılmış.

Fransızlar istediğine çatar istediğine torpil geçermiş. Fransız askerleri bizim kızlara takılıyormuş. Ben hatırlarım dedemin yanına Fransız askerler geliyor konaklamaya. Bunun üzerine dedem; rahmetli halamı kümeste saklıyor askerler gidene kadar.” (H.T., Erkek, Sünni Türk, 1940 doğumlu).

6. MANDA DÖNEMİNDE EĞİTİM

1938 yılına kadar süren yirmi yıllık Fransız Mandası Dönemi’nde Antakya’da ve manda idaresinde bulunan diğer yerleşimlerde yeni eğitim kurumları kurulmuş ve eğitim yapıları inşa edilmiştir. Bugün inşa edilen bu eğitim yapılarının çoğu işlev değiştirmiş ve/veya yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmiştir (Rifaioğlu, 2020:75).

Fransız manda yönetimi okul ve müfredat kanallarını kullanarak Fransızca dilinin yaygınlaşması ve Fransız yanlısı propaganda amacıyla çokça kullanmıştır. Ouahes’in (2018:89) kapsamlı araştırmasında gösterdiği üzere Fransız yönetimi İskenderun Sancağı’nda okulların eğitim dilinin Fransızca olması durumunda finansman sağlamış aksi takdirde bütçe kesintileri yaparak bir tür yaptırım uygulamıştır. Fransız yönetimi bölgede çeşitli okulların açılmasını sağlayarak Fransız kültür ve dilini yaygınlaştırarak nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.

Fransız manda idaresi altında Suriye ve Lübnan’da olduğu gibi İskenderun Sancağı’nda da eğitim-öğretim kurumlarının çoğunluğu Avrupalı ve Amerikalı dinsel ve kültürel misyonların denetiminde olmuştur. Demirel’in de altını çizdiği üzere (2019:83) Şam’da küçük bir devlet üniversitesi bulunurken, Beyrut’taki St. Joseph Jesuit Üniversitesi gibi asıl büyük üniversiteler dışarıdan gelen özel denetmenler tarafından kontrol edilmiştir.

1939 yılında yazılan ve Fransız manda idaresi altında kültür ve eğitim hayatına dair önemli bir yerel kaynak olan *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı* başlıklı eserinde Bilgili (1939) Fransızların açtığı okulların ve aynı zamanda diğer misyoner okulların ‘Türk’ eğitim düşüncesi ve yapısıyla nasıl bir mücadele halinde olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“19. asrın nıfısiyle yirminci asır başlangıcı Hatay’da da mektep ve medrese mücadelelerinin maarif hayatımızı sarsan tesirleri altında kalmıştır. Bir tarafta Tanzimatçıların çıkardığı sıbyan ve rüşdüye mektepleriyle garblileşmek fikri, diğer taraftan artık ilmi mahiyetlerini büsbütün kaybetmiş medrese harabeleriyle medresecelik zihniyeti bu devrede bir mücadele halindedir.” (Bilgili, 1939, s:14)

Yapılan görüşmelerde İskenderun Sancağı dönemindeki eğitim koşullarına dair anlatılarda eğitim imkanlarının topluluklar arasında oldukça farklılık gösterdiği, şehir merkezinde yaşayan Müslüman olmayan topluluklara mensup kişilerin göreceli olarak daha iyi şartlara sahip olduğu aktarılmıştır. Kırsal kesimde yaşayan insanların eğitime erişimi konusunda yaşadıkları zorluklar, eğitim kurumlarının yokluğu, ekonomik koşulların eğitim üzerindeki etkisi görüşmelerde şu şekilde aktarılmıştır:

“Burada okumaya gelince, kültür bakımından, bütün Harbiye nahiyesi, 17 köyden ibaret, sadece bir okul vardı. O da İngilizce ve Arapça” (İ.M., Erkek, Arap Alevi, 1926 doğumlu).

“Eskiden okul yoktu ki. Sadece burada bir okul vardı onda da Arapça eğitim vardı. Öğretmen öğrencileri dayaktan bitap duruma getirirdi. Erkek kardeşlerim okula gitti ama kızları okula göndermediler” (Z.B., Kadın, Arap Alevi, 1925 doğumlu).

“Arapçayı Şeyh Salih İstanbullu’nun yanında öğrendim. Ben okula gitmedim. Samankaya’dan çocuklar [Defne ilçesinin Harbiye mahallesinde bulunan] Karyer’deki okula gitti ama ben gitmedim. Babamın başka yardımcısı yoktu, mülkümüz de çoktu o yüzden ben hep çalışırdım” (N.M., Erkek, Arap Alevi, 1921 doğumlu).

“Eskiden eğitim Kuran kurslarından ibaretti. Çocuklar mahalle hocalarının yanında Kuran öğrenmeye gönderilirdi. Burada ilk önce Fransızlar okul açmışlar. Bizim burada, Karyer’de bir okul açılıyor, birkaç yerde daha okul açılıyor. Bu okullarda Arapça ve Fransızca eğitim yapılıyor” (A.B., Erkek, Arap Alevi, 1947 doğumlu).

“Eskiden kim çocuğunu okuturdu ki. Okul yoktu. Sadece Arapça öğretirdi, Kuran’da okumasını öğretirdi” (M.S., Kadın, Arap Alevi, 1916 civarı doğumlu).

“35’te Karyer’de okula başladım. 1. sınıfı tamamladım, sonra 2. sınıfa geçtim. Yani Kuran’ı iyi okurduk, yazmamız da iyiydi, el yazısı, sonra 37 olunca hükümet sallandı, bizde okullar sona erdi, okul filan kalmadı bizde. [...] Okul yoktu, ev vardı, ev. Gümüştöze’de de bir okul vardı bu şekilde, 20-30 kişi alırdı. Herkes okumak istemezdi. Ailesinin durumu biraz iyi olan okula gidebilirdi ancak, herkes okula gidemezdi. [...] Ben okula gittiğimde bütün köyde belki okula giden 10 kişi bile yoktu.” (A.R., Erkek, Arap Alevi, 1928 doğumlu).

“Karyer’de bulunan okula gittim. İlk olarak babam beni Şeyh İbrahim Hoca’nın yanına gönderdi. [...] Daha sonra beni Şeyh Yusuf’un oğlu Şeyh Abdullah’ın yanına gönderdi eğitim için. [...] Sonra Karyer’deki okula öğretmen gelince ben bu Arapça, Fransızca okulunda 1, 2, 3, 4, 5. sınıfları tamamladım sonra gidip imtihana girdik, Arapça ve Fransızca dillerinde İptidai diplomasını aldım.” (H.E., Erkek, Arap Alevi, 1920 doğumlu).

1939 öncesinde okula giden öğrenci sayısı tam olarak bilinmezken Bilgili (1939:27) yabancı okullara kayıtlı öğrenci sayılarını aşağıdaki tablo ile göstermiştir. Bu tablo her ne kadar Fransız okulları yanı sıra Hıristiyan Arap veya Ermeni okullarını da gösteriyor olsa da Fransız etkisini anlamak açısından fayda sağlamaktadır.

Tablo 1: 1939 yılında Hatay’da yabancı okullara kayıtlı öğrenci sayıları (Kaynak: Bilgili, 1939:27)

1938-1939 tedris yılı Hatay’daki Ecnebi Mektepleriyle bu Mekteplere devam eden Talebe miktarını gösterir listedir.		
Kız	Erkek	Mektebin Adı
.....	171	Antakya Sen-Piyer (frerler) Erkek Okulu
156	.....	Antakya Sen-Josef (sörler) Kız Okulu
90	127	Antakya İngiliz Okulu
.....	279	Antakya Ortodoks Erkek okulu
173	.....	Antakya Ortodoks Kız Okulu
42	38	Antakya Ermeni muhtelit okulu
105	99	İskenderun İngiliz Muhtelit Okulu
.....	388	İskenderun Frerer okulu
253	.....	İskenderun Sen-Josef Sörler Kız okulu
.....	201	İskenderun İtalyan Sen-Jorj Erkek Okulu
181	.....	İskenderun Kareml Sörler Kız okulu
235	289	İskenderun Nobarya Muhtelit okulu
66	69	İskenderun Yunan Muhtelit okulu
32	39	İskenderun Muhtelit Ortodoks okulu
17	75	Kesap Alman Yetimhanesi
<u>1308</u>	<u>1746</u>	Not: Bu listedeki Ermeni Ortodoks ve Rum mektepleri hariçten yardım gördükleri için Ecnebi okullar arasında sayıldı.

Eğitim imkanları ve kurumları açısından kırsal kesimdeki bu yoksulluk ve yoksunluk durumuna karşılık şehir merkezinde yaşayan insanların daha iyi imkanlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum görüşmecilerin aktarımlarında da bariz bir biçimde göze çarpmaktadır:

“Ya 33 ya 34 senesinde okula başladım. Hazırlık okudum. İki sene hazırlık okudum, çünkü okula 9 yaşından önce ilkokula başlamazdık. Ağırdı ilkokulumuz, çok. Şöyle bir şey söyleyebilirim, 5. sınıftan ayrılanlar banka müdürlüğü yaptı Suriye’de. İnanılır gibi değil. Çünkü 3. sınıfta, 2. sınıfta tarih, coğrafya, geometri, kesir 3. sınıfta başlıyor. Ondan sonra edebiyat derslerimiz çok ağır. [...] Fransızca dersler azdı, hafta 3-4 ders. Gerisi hepsi Arapça. Bilhassa tarih, Ortadoğu tarihi ekseriyetle. [...] Öyleydi. İlkokulda her dersin ayrı hocası vardı, şimdi öyle değil, 5. sınıfa kadar aynı öğretmen var. [...] Ben 3. sınıftayken okul kapandı.” (H.Ç., Erkek, Hıristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu)

H.Ç., Fransızların okullarına ve okulların işleyişine dair ayrıntılı fikir vermektedir. Hem İngiliz hem Fransız okullarını hatırlayan görüşmecimiz Arapça ve Fransızca eğitimden Türkçe eğitime geçişi de şu şekilde özetlemektedir:

Benzeri, İngilizlerin okulu vardı, Fransızların okulları vardı, onlar kapandı. Zaten cumhuriyet okulları açıldı onların yerine. Mesela Fransızların okulunun yerine bir Yeşilyurt okulu kuruldu. Affan mektebinin üzerinde bilmem ne okulu kuruldu. Yani yeni cumhuriyet okulları kuruldu. Kapanmadı da, isimleri değişti, okullar sırf Türkçe okutmaya başladı. Yani Arapça falan kalktı tabi ki. [...] Bizim kilise okulu kapandı. Ama Gazipaşa 'Freire'lerin okulu idi, Gazipaşa okulu oldu. Kızların okulu, var ya arada mahallenin arasındaki ortaokul, o Fransızların kız okuluymuştu. Fransız değil de hepsi yerli Antakyalı, onu da ortaokul yaptılar. Bir de Hatay okulu vardı bir yerde, o kapatıldı. Bir de İnönü Okulu vardı, şimdiki Antakya otelinin yapıldığı yerde bir bina vardı. Yani çok okul kuruldu Antakya'da. Bir de Armutlu'da bir okul vardı. Vardı, Antakya'da epey okul vardı eskiden beridir. Antakya Lisesi Antakya'nın yöresinin en eski lisesi." (H.Ç., Erkek, Hristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu)

"Ana sınıfını ve birinci sınıfı Fransız döneminde. Ana sınıfını, kız lisesi vardı, kız lisesinin altında da ana sınıfı vardı. Ben ana sınıfına 4-4.5 yaşındayken başladım. [...] Ablamlar da lisede okurlardı o vakitler, kız lisesinde. Şimdiki Maydanoz'un [Antakya'nın tam merkezindeki bir fast-food lokantası] arkasındaki caddede, yokuşa varmadan sağ tarafta büyük bir lise vardı, kız lisesi vardı o, altında da ana sınıfı vardı" (N.İ. Erkek, Sünni Türk, 1931 doğumlu).

"Antakya'da Affan'da doğdum. [...] 2 kız, 2 erkek 4 kardeşlik. [...] Hepimiz okula gittik. [...] Bir tane ağabeyim psikolog oldu, Şam'da okula gitti, ben burada okula gittim sonra 2 yıl Şam'da eğitim gördüm. Ben sadece ortaokulu tamamladım." (P.K., Erkek, Hristiyan Ortodoks, 1925 doğumlu).

Hatay'ın Defne ilçesinde yapılan bir görüşmede kendisi ilkokulu Türkçe okusa da Fransızlar zamanında yerli öğretmenlerin de Fransızca ve Arapça dersler verdiğini belirten görüşmecimiz Türkiye'ye katılımıyla beraber okulları 'zengin' ağaların da inşa ettiğini belirtmektedir:

"Türkçe okul okudum 5. Sınıfı bitirdim. Fransızlar zamanında Karyer'de Zeynel Cilli Fransızca ve Arapça dersler veriyordu. Abdullah Cilli'nin abisidir. İbrahim Mehmet Karaali, ben ve birkaç kişi daha beraber gittik. 1939 sonundan-44'te Harbiye'de Tınaz ilkokuluna gittim. 3 sene İbrahim Tuhani'nin evinde okuttular bizi, okul yapılanaya kadar. Zengin ağalardan biri evini verdi okul için." (İ. M., Erkek, Arap Alevi, 1926 doğumlu).

Sosyo-ekonomik statüsü daha düşük olan ailelerin çocukları Fransız mandası döneminde okula gitmediklerini belirtmiş ve daha ziyade Arapça Kuran kurslarına giderek Arapça okuma-yazma öğrenmişlerdir. Altınözü Enek Köyünden bir görüşmecimiz eğitim durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Arapça Türkçe okuma yazma/ Türkçeyi askerde öğrendim. Köyde okul açıldığında yaşı büyük olduğundan dolayı almadılar. Enek Köyü'nün yeni yerinde 72'de okul yapıldı. Fransızlar döneminde okul yoktu bizim köyde, gitmedim ben okula, zaten okul merkezdeydi. Camide Arapça Kuran kursu verilirdi, ben de orada öğrendim Kur'anı." (R. D., Erkek, Arap Sünni, 1929 doğumlu).

Fransız manda yönetimi bölgeyi kontrol altında tutma amaçlı Fransızca eğitimi ön plana çıkarmış ve Fransız eğitim politikalarının etkisi Hatay'ın Türkiye'ye katılımı sonrasında da devam etmiştir. Fransızca ve Arapçanın yerini 1939 sonrasında Türkçe eğitim almış ve okula gitme oranı giderek artmıştır. Ancak dönemin dil ve kültür eğitimi halen Hatay'ın kentsel ve mekânsal hafızasını ve kültürünü şekillendiren unsurlardan biri olarak yerini almaktadır.

7. Sonuç

Antakya yöresinin asırlardır sahip olduğu farklı dil, din, etnik unsurları barındıran devam ettiren yapısının bu çalışmada incelenen Fransız mandası döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Antakya yöresinin farklılıkları barındırmaya dair tarihsel geçmişi 1920-1939 döneminde Fransızların ortaya koyduğu yönetim anlayışıyla da örtüştüğü için önemli ölçüde desteklenmiş ve toplumsal dinamikler içerisinde yeniden üretilme imkanı bulmuştur.

Bu çalışma Fransız manda yönetimi boyunca İskenderun Sancağı yani Antakya'nın sosyal kültürel hayatı, ekonomik bağlamda geçim kaynakları, etnik-dinsel ilişkiler ve eğitim hayatını incelemiş ve Fransızların izlediği politikaların bölgedeki yansımalarını aktarmıştır. Bu araştırma bölgeyi konu olan çalışmalardaki kaynak sınırlılığı göz önüne alındığında alandaki eksikliği azaltma yönünde katkı sağlamaktadır. Yerel dinamikleri içerden gözlemlerle ortaya koymak suretiyle sözlü tarih literatürüne yeni unsurlar sunmaktadır. Ayrıca bu araştırma, unutulmaya yüz tutmuş bir dönemi sözlü tarih yöntemlerinden faydalanarak dönemin toplumsal bellekte yer alma biçimlerini irdelemiştir. Yerelde pek çok grup için manda dönemi sosyo-ekonomik anlamda bir rahatlama dönemi olarak anılırken, bu dönemde toplumsal eşitsizliklerin görünür olduğunun da altı çizilmiştir. Fransızların yerli topluluklara fazla müdahale etmemesi yönündeki dünyanın farklı bölgelerinde de uygulamış oldukları yaklaşım İskenderun Sancağı'nda da uygulanmıştır. Yerel topluluklara kendi kültürlerini yeniden üretme imkanı tanıyan bu yaklaşıma karşın Fransız yönetimi hem ekonomiyi hem de eğitimin genel çerçevesini yönlendirme politikasından vazgeçmemiştir.

Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler Fransızların bölgede yaşayan toplulukların kendi dillerinde eğitim alma imkanlarını sağlamak, kendi kültürlerine göre yaşam pratiklerini sürdürmelerine imkan vermek, alışıla gelen ekonomik ilişkilerin yapısına müdahale etmemek suretiyle bölgenin parçalı yapısının sürdürülmesine destek olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak Fransız yönetimi toplumsal, kültürel açıdan parçalı yapının sürdürülmesini destekleyip teşvik ederken, yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere, bir yandan da Antakya yöresinden Fransız dil ve kültürünün yaygınlaştırılması yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda okullarda farklı ağırlıklarda Fransızca eğitime yer verilmiş, yerel halktan Fransız ordusuna paralı asker alınması, çeşitli kurum ve kuruluşların oluşturulması gibi pratiklerle bölge ile kalıcı bağlar inşa edilmeye çalışılması olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, N. (2014). Divide and Rule: The Creation of the Alawi State after World War I, *Goethe-Institut Art & Thought Fikrun wa Fann* 100: 31-36.
- Altug, S. (2002). *Between Colonial and National Dominations: Antioch under the French Mandate (1920-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tarih Atatürk Tarih Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi.
- Assmann, J. (2001). *Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. A. Tekin,), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aswad, B. C. (1974). Visiting Patterns among Women of the Elite in a Small Turkish City, *Anthropological Quarterly*, 47(1): 9-27.
- Bilgili, M. F. (1939). *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, İktisat Basımevi, İstanbul.
- Can, Ş. (2011). *Nusayrılık: Sır ve Direniş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kültürel İncelemeler, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Can, Ş. ve Arslan Z. (2018). Antakya'da Rum (Arap) Hıristiyan Kimliğinin Görünürlük Biçimleri: Etnisite, Ayrımcılık, Mülksüzleştirme, Rigas H. (Ed.), Üç Milliyetçiliğin Gölgesinde Kadim Bir Cemaat: *Arapdilli Doğu Ortodoksları*, (s. 43-71) içinde. İstos Yayınları, İstanbul.
- Canbolat, A. (2006). *Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskanı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. M. Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çeviker, A. ve Küçükbiltekin, H. (2011). Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2): 1-12.
- Çirkin, H. (2011). *Amik Ovasında Aşiretler*, Doğu Ofset Matbaacılık, Antakya.
- Demirel, A. (2019). Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946), *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1: 69-89.
- Duman, L. (2016). *"Vatan"ın Son Parçası: Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Edgar, B. (1998). Founding Churches in Ottoman Empire Territory: RP Foreign Missions, 1856-1974, *Broomall Reformed Presbyterian Church*, 1-27.

- Gönlübol, M. ve diğerleri (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Hourani, A. H. (2000). *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Y. Alogan). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kasaba, R. (2006). Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış, K. Emiroğlu, O. Özel, E. Özveren ve S. Ünsal (Eds.) *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, (s. 199-213) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Khoury, P. S. (1983). *Urban notables and Arab nationalism: The politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Khoury, P. S. (1987). *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, I. B. Tauris, London.
- Konuralp, N. A. (1970). *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, yay. hzl. Abdurrahman Konuralp, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun.
- Korucu, S. (2021). *Ahalinin Gidişi: Musa Dağ 1939*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Ouahes, I. (2018). *Syria and Lebanon Under the French Mandate: Cultural Imperialism and the Workings of the Empire*, I.B Tauris, London.
- Pipes, D. (1990). *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press: New York.
- Rifaioğlu, M. N. (2020). Antakya'da Fransız Mandası Dönemi Eğitim Yapısının Oluşum ve Dönüşüm Sürecinin Mimari Analizi. *TÜBA-KED 21*. DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.004
- Rogan, E. (2009). *The Arabs: A History*, Basic Books, New York.
- Sanjian, A. K. (1965). *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Harvard University Press, Cambridge.
- Shorrock W. I. (1970). The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914, *International Journal of Middle East Studies*, 1(2):133-163.
- Şendeniz, Ö. (2020). "Kimdir Bu Lazlar?" *Laz Kimliği ve Sanal Mekanda Lazca*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tozlu, S. (2010). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayirileri (19. Yüzyıl), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54: 79-110.
- Türkmen, A. F. (1939). *Mufassal Hatay Tarihi, 4. Cilt: Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi*. Tan Matbaası, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).